

TÓTH SZILÁRD*

Vita és bizonytalanság: a délkelet-európai új nemzetek formálódása

The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe. Szerkesztette: Ulf Brunnbauer – Hannes Grandits. München, Oldenbourg Verlag, 2013, 480 oldal

Némileg szokatlan módon, angol nyelven jelent meg a regensburgi központú IO¹ *Südosteuropaische Arbeiten* sorozatának 151. darabja *The Ambiguous Nation* címmel. A kötet négy friss, 20. századi nemzetépítési programot vizsgál, jelesül a bosnyákokot, a macedónt, a moldovait és a montenegróit. 20. századit, ahogy a könyv alcíme sugallja, ám már a tartalomjegyzék böngészéséből kitűnhet, hogy a szerkesztők valójában egy jóval specifikusabb időszakot igyekeztek megragadni: a '45 után létrejövő rezsimekét, majd az azok bukását követő korszakot. 1945 és 1989 tehát a kötet csomópontjai. És bár a leninizmus szerepe a kelet-európai országok modernizációjában közismert, a szerkesztők értőn tapintanak rá, hogy a nacionalizmusok gyökeret eresztésében ugyancsak múlhatatlanok az „érdemei”. A kettő ugyanis kéz a kézben jár, s ennyiben a kötet páratlanul gazdag kritikáját adja a jugoszláv háborút és a Szovjetunió széthullását magyarázó primordialista, netán huntingtoniánus elmékedéseknek.

A feladat, olvashatjuk a 14. oldalon, az, hogy láthatóvá váljon, mennyi belső vita terheli ezeket a nemzetépítési folyamatokat, mennyire heterogének, és mennyi belülről fölforgató hang van jelen minden pillanatban. Röviden: a nemzetépítés föltétlenül *bizonytalan*

* A szerző a BCE Politikatudomány MA hallgatója.
toth.szilard.janos@gmail.com.

¹ Institut für Ost- und Südosteuropaforschung

kimenetelű (ambiguous) folyamat. Sajátos, hogy a feladat teljesítésére jobbára a vizsgált országokból bevont kutatókat kértek föl, így szarajevói, szkopjei, kisinyovi, podgoricai, belgrádi professzorokat, kutatókat. Ahogy a leninista modernizáció szóra bírta az európai periféria nemzetépítőit, úgy szólaltatja meg a kötet azt a kritikai értelmiséget, amely immáron reflexíven tekint az elmúlt évtizedek folyamataira. Kettős értelemben, kettős kontextusban jelenik meg tehát Frantz Fanon régi tézise, mely szerint a periféria szabadságának legelső követelménye a kívülről kapott címkék továbbgondolása.

A bizonytalanság mellett a *temporalitás* az a kulcsfogalom, amely köré a kötet írásai csoportosulnak. A nemzetépítés ugyanis – áll az egyik bevezetőben – sohasem lezárt folyamat. A nemzet ugyanis narratíva, mely folyton konstruálódik a reprezentációk szintjén. Ebben kiemelt szerep jut a közbeszédet és a közfilozófiát formálni tudó értelmiségnek: történészeknek, nyelvészeknek, néprajztudósoknak, építészeknek és így tovább.

A fentieket figyelembe véve logikus tehát az is, hogy az 1989 utáni felállás vizsgálatakor sem a nemzetek primordiálisnak vélt céljai, érzületei, napirendjei állnak a szövegek középpontjában, hanem az intézményi keretek. Közös ugyanis a négy példában – vagyis a bosnyák, a macedón, a moldovai és a montenegrói nemzetépítésben –, hogy mind a szocialista rezsimek idején nyert először intézményesült formát. Bár mind Jugoszlávia, mind pedig a Szovjetunió esetében beszélhetünk eltérő fázisokról, megalapozottnak tűnik az az állítás, miszerint mindkét állam ideológiája a különbözőségek elismerésén, azok összebékítésén, valamint a kölcsönös szolidaritáson, s nem az erőltetett homogenizáción alapult. Ebbe belefért, bele kellett, hogy férjen a föderalizáció, az etnicitás politikai kategóriává tétele, az új nemzetek neveinek kijelölése, a nemzeti történelmek megírása, sőt, esetenként önálló egyházak elismerése és hasonlók, magyarul: az intézményesülés. Amennyiben elfogadjuk, hogy ez kulcsmomentum a nemzeti mozgalmak történetében, úgy kézenfekvőnek tűnhet annak vizsgálata, hogy az ifjú demokráciák miként nyúltak, nyúlhattak ehhez az intézményi örökséghez. Mind a négy esetben azt látjuk – a kötet tanúsága szerint –, hogy a szocialista rezsimek által támogatott identitásformák, így például a romántól elkülönülő moldáv, többé-kevésbé átöröklődtek.

Különösen szemléletesek ebből a szempontból a *nemzetépítés és a hatalmi politika* kapcsolatait vizsgáló első alfejezet tanulmányai. Husnija Kamberović például meglehetősen érdekes tanulmányban mutat rá a Tito által a 60-as évektől támogatott decentralizáció, az infrastrukturális beruházásokért vívott tagállami küzdelmek és az identitáspolitikai közti figyelemreméltó összefüggésekre (57-59.). A folyamat persze összetett volt, ám Kamberović szerint egyértelmű, hogy az értelmiségi körök mellett a szarajevói és belgrádi pártelíttek egyaránt szerepet játszottak abban, hogy a 70-es évekre széleskörűen elfogadottá vált egy új identitásforma, a *muzulmán nemzetiség*. Ala Švet a lesgigorúbb értelemben vett gazdasági tényezők szerepét emeli ki a Dnyeszteren Túli Köztársaságról (DTK) írott páratlanul informatív elemzésében. Rámutat a 20-as évektől erőltetett iparosítás kulcsfontosságú szerepére: a keletről bevándorló képzett orosz és ukrán munkaerő előbb megváltoztatta a térség etnikai összetételét, az itt épülő gyárak, gázvezetékek, hidak pedig a kivételesség, a különállóság érzetét teremtették meg a folyótól nyugatra élőkkal szemben. Külön érdekesség, hogy a Tirasopolban formálódó mozgalom, mely később a DTK politikai elitjévé vált, éppen egy szakszervezeti szövetségből nőtt ki. Amikor eljött a szakadás pillanata, épp a közösségük gazdasági erejét, multikulturalitását, befogadó jellegét állították szembe a románpárti moldáv nacionalizmussal (105-106.). Ezzel gründoltak maguknak legitimitást, mely a jelek szerint, írja Švet, tartósan fennmaradt.

Az értelmiség szerepével foglalkozó alfejezet bemutatja egyrészt az értelmiség lehetséges stratégiáit, így a beépülést/ellenállást, másrészt pedig a politikai elitek válaszreakcióit, így az üldöztetést/méltányosságot. Itt mindenekelőtt Dženita Sarač Rujanac írása érdemel említést. A szerző az 1983-as hírhedt szarajevói perrel foglalkozik, amelyben muzulmán értelmiségiek egy csoportját, köztük Alija Izetbegovićot ítélték börtönbüntetésre. A szarajevói elitek célja kettős volt: egyrészt nyíltan el akartak határolódni attól a pániszlamista radikalizmustól, amivel ekkoriban a belgrádi, zágrábi, ljubljanaei lapok riogattak (157-158.), másrészt pedig meg akarták gyengíteni a hazai ellenzéket. Az eredmény persze ismert, a korábban marginalizált pániszlamista körök éppen ezután kerültek a homloktérbe.

Az emlékezet politikai aspektusait taglaló alfejezetből itt két, a montenegrói közösségekről írott tanulmányt emelnék ki. Vladimir

Dulović azt a közvitát ismerteti, mely a Lovćen hegy csúcsán nyugvó II. Petar Petrović Njegoš sírhelyéről szólt. Míg egyesek a régi kápolna megtartásáért szálltak síkra, mások annak lebontását, és egy nagyszabású mauzóleum megépítését szorgalmazták (246.). A vita, állítja Dulović, nem csupán egy sírhelyről, hanem egész Montenegró öndefiníálásáról szólt, s végül elvezetett odáig, hogy a törésvonalból kicsíráztak a majdani uniópárti és függetlenség-párti csoportosulások. A montenegrói identitás kérdései tehát jöcskán bizonytalan kimenetelűek voltak, s persze ma is azok, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Érdekes adalék mindehhez Saša Nedeljković tanulmánya, mely egy, még a Lovćenről szóló vita előtt Bácskába telepített montenegrói közösség, Lovćenac identitástudatával foglalkozik. A lovćenaci lakosság identitása egy kibontatlan, némileg archaikus szerb-montenegrói jelleggel bír. Nem került sor a fentihez hasonló közvitára, sem a montenegrói identitás egyértelmű leválasztására a szerbről. Jelen van ugyanakkor egy sajátos kötődés az ősházához, egy telepestudat, mely leginkább a bácskai szerbekkel, a szomszédos fálvakban élő magyarokkal és a falut korábban lakó németekkel szemben határozza meg magát.

A *népi kultúra és a művészetek nemzetiségéről* szóló alfejezet bemutatja, miként változott meg az egyes falusi művészetek, mindenekelőtt a tánc rituális szerepe. Ivona Opetcheska Tatarcheska írja, hogy a szocialista modernizációban a tánc kivéteket az organikus környezetéből, megtisztítatik a vallási tartalmaktól, progresszívvé, s a nemzet „új”, „valódi” történelmének elmesélőjévé válik. Lidija Vujačić rámutat, hogy egyes népművészeti elemek kiválogatása, a zok előtérbe helyezése ugyancsak kulcsszerepet játszhat egy nemzet befelé és kifelé propagált képének formálásában.

Az utolsó alfejezet *a nemzet érzékelhetővé, s elképzelhetővé tételének* további változatait ismerteti. Benedict Anderson felismerésére építve mutatja be, milyen szerepet játszhat egy zászló, egy címer, egy himnusz, egy térkép vagy akár a kategorizálások és népszámlálások rendszere. Sajátos példa erre a már említett Bosznia, ahol a 60-as évek során intenzív vita folyt arról, hogy pontosan milyen névvel illesse az alkotmány a Boszniában élő délszláv nyelvű muzulmánokat. Iva Lučić erről szóló tanulmánya tömör és informatív.

Aki kezébe veszi a *The Ambiguous Nation* című kötetet, empirikusan rendkívül gazdag anyagot olvashat. Megkapó a

technika, mellyel a szerzők érzékeltetik, milyen dinamikus, s mégis mennyire az életünk hajszálereiben leledzik a nemzetépítés lényege. A boszniai élelmiszeripari üzemek, a moldovai vasgyárak, egy reggeli kávé Montenegróban, beszélgetés a szomszédal. S ha bármit is föl lehet róni a szerkesztőknek, az talán csak annyi, hogy minden empirikus gazdagsága ellenére, a kötet elméleti szinten szegényes. Ha el is fogadjuk, hogy a nemzetek nem rendelkeznek sem primordiális célokkal, sem szilárd napirenddel, de még objektív jegyekkel sem, nem tiszta, hogy mindebből mi következik. Holm Sundhaussen a kötethez írt bevezetőjében például csakúgy, mint a Szerbia elmúlt két évszázadáról szóló polemikus művében², buzgón bontja le a nacionalista narratívák mítoszait, de hogy ebből politikailag vagy normatív szinten mi következik, a legkevésbé sem tisztázott.

² Sundhaussen, Holm: *Geschichte Serbiens*. 19-21. Jahrhundert, Böhlau, Wien, 2007.